

[59.9 (47.61). (02)].

Вінницька Філія
ВСЕНАРОДНЬОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
при
Всеукраїнській Академії Наук.

КАБІНЕТ ВИУЧУВАННЯ ПОДІЛЛЯ.

Випуск 4.

Nationalbibliothek der Ukraina
an der
UKRAINISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN.
Filialabteilung zu Winnytzja.

BÜREAU ZUR ERFORSCHUNG PODOLIENS.

Lieferung 4.

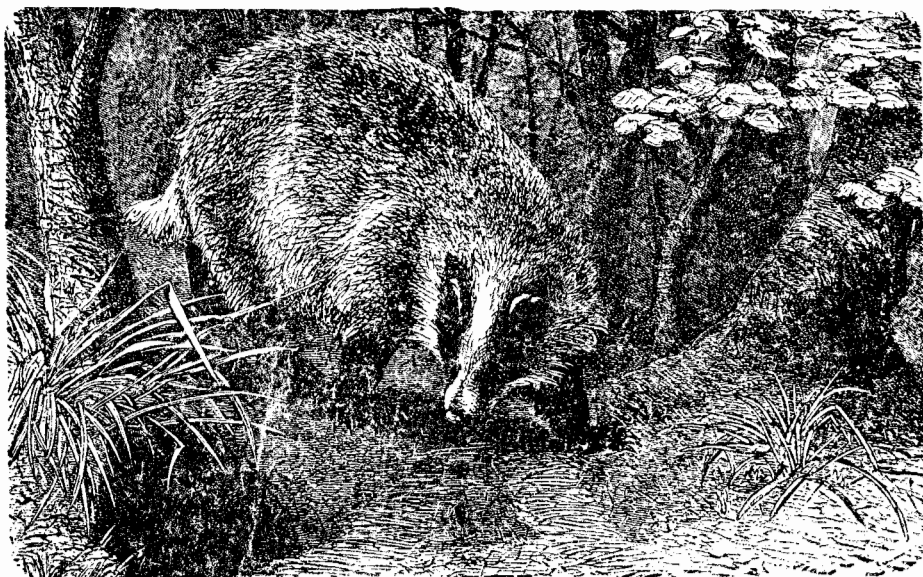
Адр.: Україна, Вінниця (на Поділлі), Мури.

Adr.: Ukraina, Winnytzja (Podolien), Mury.

Проф. Василь Храневич.

Ссавці Поділля.

Огляд систематичний.

Борсук—Meles, meles L.

У Вінниці, 1925 р.

✓

library of the web-site
of the Ukrainian Theriological Society

бібліотека сайту
Українського теріологічного товариства

www.terioshkola.org.ua/ua/library.htm

[59.9 (47.61). (02)].

Вінницька Філія
ВСЕНАРОДНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
при

Всеукраїнській Академії Наук.

КАБІНЕТ ВИУЧУВАННЯ ПОДІЛЛЯ.

Випуск 4.

Nationalbibliothek der Ukraina
an der
UKRAINISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN.
Filialabteilung zu Winnytzja.

BÜREAU ZUR ERFORSCHUNG PODOLIENS.

Lieferung 4.

Адр.: Україна, Вінниця (на Поділлі), Мури.

Adr.: Ukraina, Winnytzja (Podolien), Mury.

ЗАКАТАЛОГІЗОВАНО

Проф. Василь Храневич.

Ссавці Поділля.

Огляд систематичний.

Prof. Wasyl Chranewytsch.

Die Säugetiere Podoliens

(systematischer Überblick).

Вінниця, 1925 р^і

к.р. 1940

Друковано з постанови Ради Вінницької Філії Всенародньої
Бібліотеки України при ВУАН.

Заст. Голови Ради С. Слемзин.

Директор Філії В. Отамановський.

Двадцять п'ять примірників
цього видання чч. 1—25 ви-
друковано на кращому папері.

РОЗДІЛ II.

Систематичний огляд фауни ссавців.

Ряд: Летючі миші або Кажани.—Ordo: Chiroptera.

Для Поділля досі показано 7 родів цієї групи звірят, що з них один лише ряд—*Rhinolophus hipposiderus*, Bech—підковик малий, належить до родини *Rhinolophidae*—підковиків із наростами на передній частині голови, що нагадують підкову, інші 5 родів належать до другої родини—гладконосих летючих мишей або нетопирів—*Vespertilionidae*.

Усі летючі миші є нічні звірята: по їжу вони вилітають лишень увечері, уночі й удосвіта.

Живляться летючі миші різними, переважно шкідливими, комахами, метеликами та їхньою гусінню, жуками, а тому їх треба вважати за найкорисніших звірят.

Родина: Підковикуваті.—Fam. *Rhinolophidae*.

1. *Rhinolophus hipposiderus*, Bechst.—Підковик малий. Для Поділля його показав проф. А. Бравнер. Окрім Поділля підковик малий відомий також для північної Басарабії, околиць Києва та Харківщини. Обшир географічного розповсюдження—Західня Європа на північ до Німецького й Балтицького морів та Ірландії.

Родина: Кажануваті.—Fam. *Vespertilionidae*.

2. *Pipistrellus pipistrellus*, Schreb—Нетопир малий. Живе під корою дуба, особливо в-осени під корою старих дубів та інших старих дерев. Належить до дуже поширених на Поділлі нетопирів.

3. *Pipistrellus natusiusi* (Keys et Blas)—Нетопир пухнатий, як і нетопир малий, живе під корою старих дерев. Трапляється не часто.

4. *Nyctalus noctula*, Schreb—Вечерниця дозріня.

Рід дуже поширений на Поділлі. Вечерницю можна зустріти в лісі, поблизу людських осель по селах і в місті. Бельке знаходив її в щілинах скелястих берегів р. Смотрича. Роками з ранньою теплою весною починає літати вже з початку квітня. По їжу вилітає раніш за інші летючі миші—иноді за години дві до заходу сонця.

5. *Eptesicus serotinus*, Schreb.—Кажан пізній.

Дуже поширений рід. Трапляється в старих зруйнованих будинках, також на дзвіницях.

6. *Vespertilio murinus*, L.—Лилик двобарвий.

Мало поширений на Поділлі рід. Бельке наводить один випадок що знайшов його під дахом Тринітарського монастиря в м. Кам'янці на Поділлі.

7. *Plecotus auritus*, L.—Вухан.

Досить поширений рід. Бельке вважає його за рідкого звірка на Кам'янецьчині; у дійсності ж він і тут трапляється не рідко. Про вухана Е. Шарлемань*) зазначає, що він прокидається після зімової сплячки раніш од інших летючих мишей—иноді вже на початку березня.

*) Е. Шарлемань „Млекопитающие окрестностей Киева“. Материали к познанию фауны Юго-Западной России. Том I, Киев, 1915.

Ряд: Комахоїди.—Ordo Insectivora.

Групу комахоїдів представлено в нас звірятами, що належать до 3 родин: Eginaceidae—їжаки, Soricidae—мідиці та Talpidae—кроти.

Родина: Їжакуваті.—Fam. Eginaceidae.

8. Eginaceus eugoreus gumanicus, Barr.-Ham.—Їжак південний.

Подільський їжак належить до південного роду їжаків. Eginaceus eugoreus eugoreus L.—їжак звичайний—на Поділлі, як і на Київщині, не зустрічається. Узагалі північна форма — їжак звичайний, зустрічається лише на півночі України.

Їжак є дуже поширене звірятко на Поділлі. На весні їжак прокидається від зимової сплячки вже наприкінці березня, а за місяць—у кінці квітня чи на початку травня—можна зустріти вже молодих їжаченят. Засипає їжак на зиму досить пізно—звычайно протягом жовтня.

Наводимо дані поміру черепів Eginaceus gumanicus, Barr.-Ham. (за М. Шарлеманем):

Поміри черепу Eginaceus gumanicus Barr.-Ham	m*) 7/IV—13. Околиці Київ	m*) IV—1913 С. Грушка на Гайсинщині (Поділля)
Основна довжина	53	• 53
Конділярна довжина	57	58
Скулова ширина	35	35
Ширина черепу над bullae ossae	27	26
Довжина шва між maxilla та intermaxillare	12	12,5
Відстань од верхнього кінця щелепово-міжщелепового шва (Sutura maxillo-intermaxillaris) до місця, де maxilla найглибше вдається в os frontale	14	16

Київські їжаки за М. Шарлеманем є переходова форма між родами Eginaceus eugoreus L. та E. gumanicus, як це видно з наведеної порівняльної таблички помірів черепу київського їжака та типового Eginaceus gumanicus із Гайсинщини. На жаль ми не можемо зараз точно встановити форми наших подільських їжаків у різних районах Поділля; слід гадати, що на півдні Поділля переважною, а можливо й єдиною формою, буде типова форма Eginaceus gumanicus, а на півночі поруч із нею мабуть поширена й форма переходова, що її М. Шарлемань подав для Київщини під назвою Eginaceus gumanicus var Kievensis.

Ість їжак увечері. Годується головним чином різними комахами, їхніми личинками, жабами, вужами, гадюками, дрібними гризунами, також молодими пташенятами та почасти різним корінням, насінням і овочами; у неволі дуже охоче п'є молоко. Його можна вважати за корисне звірятко.

Родина: Мідицюваті.—Fam. Soricidae.

Показана в нас лише трьома нижче поданими представниками. Ці маленькі звірятка годуються різними комахами та їхніми личинками, дощовими хробаками й навіть мишами; визначаються великою ненажерливістю; належать до корисних звірят.

*) За браком у друкарні умовних знаків для означення самця—masculina й самиці—femina, уживатимемо латинських скорочень—m та f.

9. *Crocidula russula*, Herm. — Мідія білозуба.

Досить поширений на Поділлі рід. Часто зустрічається в житлових будинках міста та по селах у селянських хатах.

10. *Sorex araneus*, L. — Мідія звичайна.

Найпоширеніший у нас рід. Цю мідію можна зустріти в найрізноманітніших місцях: поблизу житлових будинків, у господарських будівлях, льохах, а також у лісі й на полях; роками, коли розмножується сила мишей, її найчастіш можна зустріти на полі, де вона знищує мишву, охоче живлячись нею. Року 1924, коли на Поділлі дуже розмножилися польові миші (*Mus agrestis*, Pall) та житники (*Microtus arvalis*, Pall), доводилося чимало чути за цю мідію від людей, що знаходили її на полях.

Протягом цілого дня вона перебуває в безупинному рухові, шукаючи собі їжі, в якій вона через свою ненажерливість відчуває завжди потребу.

У літературі про *Sorex araneus* є вказівки, що вона не може голодувати навіть протягом найкоротшого часу, бо вже по 2—3 годинах без їжі гине.

Про мідію відомо, що дуже часто трапляються екземпляри її з найрізноманітнішими варіаціями що до забарвлення.

У колекції ссавців Кам'янець-Подільського Природничо-Історичного Музею є екземпляр самиці (ч. 710), що його здобуто в с. Дубині на Кам'янеччині 25-XII. 1913 року. Цікавий він досить значним виявленням т. зв. альбінізму—починаючи від потилиці до середини тіла з верхнього спинного боку є смуга чисто білої барви $1\frac{1}{2}$ снт. завширшки, що різко й одразу переходить із боків тіла по черевній стороні в нормальну сіру барву; верхня частина голови, шия з боків, спина з поперечною білою смугою та верхня частина хвоста є нормально білої барви з рудуватим відтінком. Ноги сірі, крім передньої ноги, що з зовнішнього боку є чисто білої барви починаючи від пальців аж до самого верху, де біла барва ноги зливається вже з білою поперечною смугою спинки.

11. *Neomys fodiens*, Pall. — Рясоніжка звичайна.

Показав її для Поділля ще Г. Бельке. Проф. Кеслер зауважує, що вона зустрічається досить рідко в губернях кол. Київської Шк. Округи. За наших часів це є малопоширений рід.

Родина: Кротуваті.—Fam. Talpidae.

12. *Talpa europaea Brauneri* Sat.—Кріт південний.

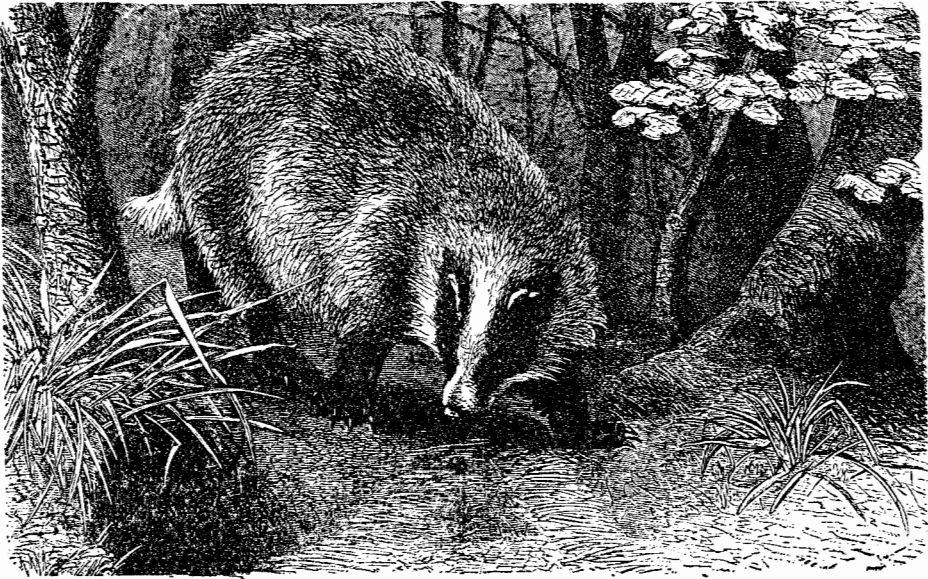
Дуже поширений і звичайний у нас рід. Що до станцій його поширення, то він дуже невибагливий і однаково часто зустрічається найрізноманітнішими місцями. Найчастіше водиться по луках, садках віддалених од людських осель та по хуторах; не любить кріт лише легких піскуватих ґрунтів та участків зі збільшеною вологою. Можна спостерігати, що на пониженнях участках, де при зміні рельєфу, наприклад на схилах, рівень води наближається до поверхні ґрунту, кротовини що далі від горішньої частини схилу, то більше підіймаються над поверхнею і з дальшим пониженням рельєфу зовсім зникають. На весні свіжі кротовини можна спостерігати вже по перших теплих весняних днях, а в-осени—до перших морозів.

На Поділлі зустрічається тільки кріт південний—*Talpa europaea Brauneri* Sat.; що-ж до північної форми—*Talpa europaea europaea* L., то цей рід не знайдено.

Ряд: Хижаки. — Ordo: Carnivora.

Із звірів, що належать до цієї групи, лише незначну кількість можна зарахувати до категорії шкідливих. Зокрема сюди можна віднести таких звірів як **вовк**, почасти звичайний **тхір** — *Putorius putorius* та **лис**. Решту-ж звірів або через незначну від них шкоду, як от **видра** та **норка**, або завдяки користі від них — треба віднести до категорії корисних чи однакових з погляду сільського господарства. Докладнішу характеристику наших хижаків що до цього подаємо нижче для кожного роду зокрема.

Для Поділля досі відомо з групи хижаків 13 окремих родів.

Мал. 1.—Борсук.—*Meles meles*, L.

Родина: Кунуваті.—Fam. Mustelidae.

13. *Meles meles*, L.—Борсук.

Більш поширений у середній і північній лісовій частині Поділля, особливо ж у лісах Проскурівщини, Лятичівщини та Вінниччини. На Лятичівщині виводки борсука відомі були в лісах Лисогірського та Бахматовецького лісництва. Досить звичайним є борсук і в кол. Ушицькому пов., менш звичайним на Кам'янецьчині. Г. Бельке вважає борсука за дуже рідкого звіря Кам'янецьчини, проте за наших часів він зустрічається тут не так уже й рідко. Один екземпляр (самця) в квітні місяці цього року забито було в лісі коло Геленівки. Зустрічається борсук і в південній частині Поділля, напр. на Гайсинщині, але там він попадається вже рідше.

Годується борсук різними овочами, ягодами, корінням, також комахами—жуками та їхніми личинками, равликами, дрібними ссавцями — особливо мишами, житниками. Знищуючи шкідливі комахи та їхні личинки й дрібних гризунів, борсук є дуже корисний звір; а що борсуків у нас лишилося вже порівнюючи не багато, то слід подбати про охорону цього звіря, щоб він у нас не перевівся.

14. *Martes martes*, L.—Куниця лісова.

На Поділлі це є досить рідкий звір. Зустрічається лише в північній більш лісовій частині Поділля—на Кам'янецьчині, кол. Ушицькому пов., Проскурівщині, Лятичівщині та Вінниччині; у південній, більш степовій смузі Поділля, її мабуть немає; на Кам'янецьчині вона рідко попадається в лісах Довжецького та Панівецького лісництв.

Куниця лісова є типовий мешканець лісу й по-за ним не зустрічається. Належить вона, як і куниця звичайна, до найбільших хижаків лісу й годується вночі різними дрібними звірятками—переважно гризунами та птахами. Не зважаючи на її хижацьку вдачу, куниця лісова заслуговує на цілковиту охорону через незначну її тепер кількість у нас та цінність цього рідкого представника фауни з промислового погляду.

15. *Martes foina*, Erxl.—Куниця хатня.

Звичайніша за куницю лісову, поширена скрізь на Поділлі. Часто водиться поблизу житлових та господарських будинків, у дуплах старих дерев, іноді навіть по горищах старих будинків. На Кам'янецьчині вона зустрічається часто по скелях Смотрича й Дністра. Року 1924, 10. червня піймано в с. Жабинцях, кілометрів 25 од Кам'янця, дві молодих куниці, які були вже досить значного розміру, дарма що це було на початку літа. Оцей факт свідчить, що куниця білодушка дуже рано приводить діти, мабуть уже на початку квітня.

Куниця хатня, що часом водиться поблизу людських осель і навіть у житлових будинках, є корисна тим, що нищить велику кількість шкідників гризунів, але чимало й шкодить, загрожуючи свійському птаству. Але цьому лихові можна запобігти, будуючи належні приміщення для птаства, а тому й ця куниця, як і лісова, заслуговує охорони, а не знищення.

16. *Lutreola lutreola*, L.—Норка.

Попадається рідко; відома для Проскурівщини, де водиться берегами Бога, також і для Кам'янецьчини, де за даними О. Турського спорадично зустрічається лівими допливами Дністра. Показує норку, як дуже рідкого звірка на Кам'янецьчині й Бельке, зазначаючи, що одного разу тільки знайшов її в куцах навколо невеликої сажалки на Довжку за 2 кілометри від м. Кам'янця. Вінницький відділ Всеукраїнського Т-ва мисливців та рибалок показує її також і для Вінниччини. Про поширення норки в інших місцевостях Поділля докладних відомостей не маємо.

Норка годується рибою, водяними жабами, раками, скойками, яйцями птахів, що гніздяться поблизу води й через це її можна вважати за досить шкідливу. Але зважаючи на незначне поширення норки, вона як представник фауни, що ступнево зникає й може скоро остаточно перестися, повинна підлягати разом із другим представником водяної фауни **видрою**—цілковитій охороні. Необхідно заборонити полювання на норку, аж поки вона більш розмножиться й пошириться.

17. *Putorius putorius*, L.—Тхір звичайний.

Досить поширений на Поділлі рід і його можна зустріти по найрізноманітніших станціях—на полях, де він винищує у великій кількості, мишей, а тому роками масового розмноження мишей є дуже бажаним мешканцем поля. Тхір звичайний водиться також у лісах, садках і коло людських осель—по сехах і навіть містах, де він забирається в купи ка-

міння, в дрова та інші місця. Тхір чинить людям чималу шкоду, переводячи у великій кількості свійське птаство: розпочавши в певному господарстві винищувати птаство, він звичайно не припинює цієї шкідливої праці аж поки доведе її до кінця й винищить поступово, іноді протягом довгого часу, всю птицю. Минулого 1924. року грудня 31. дня, мені доставили одного тхора пійманого на пастку в курнику на Польських Фільварках у Кам'янці. Протягом 1½—2 місяців тхір систематично навідувався сюди й поступово зменшував число курей; наприкінці грудня протягом двох тижнів піймано було тхора два рази; при цьому пійманий першого разу тхір утік, а через два тижні піймано було тхора вдруге, тільки невідомо, чи того саме, чи іншого. У лютому в тій самій садибі піймали ще одного тхора. Молоді тхоренята, так завбільшки з половину старого, зустрічаються ще на початку жовтня. Одного молодого екземпляра знайдено було напр. 5 жовтня 1913 р. в с. Калинці на Кам'янецьчині. Молоді тхори є темно-бурої барви: підборіддя й верхня частина морди в них білі, вуха темно-борі, хвіст майже чорний.

18. *Putorius evermanni*, Less.—Тхір степовий.

Менше поширений ніж тхір звичайний; частіше трапляється в південнішій частині Поділля, проте відомий також і для Кам'янецьчини, де його знаходили навіть в околицях Кам'янця.

Цікаво відзнати, що в нас поруч типової форми *Putorius evermanni* зустрічаються також екземпляри безумовно перехідні від типового *Putorius putorius*, L. до *Putorius evermanni*. Типовий екземпляр степового тхора колекції Подільського музею має таке забарвлення: передня частина голови ясної біло-жовтої майже білої барви, що переходить у напрямку до верхньої частини й потилиці в жовтішу барву, а поміж очима має руду смужку.

Такої барви є більша частина спини, боки й черево; у задній частині спинки середня спинна лінія має домішку чорної барви, що залежить од довгого з чорними кінцями волосся, яким вкрито спинку в цьому місці; підборіддя й шия жовто-білі; груди, передні та задні лапи й кінець хвоста є чорно-борі. Екземпляри колекції перехідні від *P. putorius*, L. до *P. evermanni*, не зважаючи на значну домішку бруї барви на спинці, мають барву хвоста й передньої частини голови характерну для *Putorius evermanni*, Lesson.

Тхір степовий належить до найкорисніших звірят. Оселяючись виключно в степах та полях, цей тхір приносить знищенням шкідливих гризунів величезну користь сільському господарству.

Цікаву подробицю про степового тхора, яко ворога гризунів, наводить В. Аверін*). Згаданий автор зазначає, що в Куп'янському повіті (Харківщина) для боротьби з ховрашками, як про це оповідають тамтешні агрономи й господарі, тхорів ловлять, беруть на ланцюжки й, обходячи поле, пускають їх у кубла ховрашків, щоб вони загризали останніх. Узагалі степового тхора за його велику послугу для сільського господарства слід охороняти й забороняти його нищити.

19. *Mustela nivalis*, L.—Ласиця.

Дуже численна й поширена на Поділлі; живе як і тхір звичайний по різнотипніших станціях: у лісі, на полі, на городі, в садках, у са-

В. Аверін. „Краткий обзор вредных и полезных млекопитающих Харьковской губ.“ Харків. 1915.

дибах, у купках каміння, в мурах та інших місцях. Біліти на зіму починає ласиця вже в жовтні, але й пізніше навіть—наприкінці листопада—можна побачити її ще в літньому вбранні; на весні линяє, міняючи зимову білу барву на літню руду, звичайно теж протягом чималого часу.

Ість ласиця дрібних пташок, а переважно різних гризунів, що їх вона нищить у величезній кількості. Через свою ненажерливість і жорстокість ласка дуже охоче душить мишей і завжди більше ніж може з'їсти. К. Росіков *) про ненажерливість ласки оповідає, що на Тульчинщині в одній лише „їдальні“ ласки — недалеко від стирти нараховано було понад 456 загризенних мишей та житників. Узагалі де-б не жила ласка—чи поблизу людини, чи на полі й у степу, — вона є дуже корисним звірятком, що його винищувати не слід.

20. *Mustela erminea*, L.—Горностаї.

Поширений на Поділлі, але зустрічається не часто. Майже всі ті станції, що ми зазначили для ласиці, є характерні й для горностаї за винятком лише місць поблизу людських осель, де горностаї трапляється рідко.

Про значіння його для сільського господарства можна сказати теж саме, що й про ласку.

21. *Lutra lutra*, L.—Видра.

Досить розповсюджена на Поділлі, але зустрічається рідко. За наших часів найчастіше можна її зустріти по ставках та річках на Проскурівщині, Лятичівщині, також на Кам'янецьчині та в кол. Ушицькому повіті. Так нам відомо, що її знаходили в с. Калинню та Цибулівці на Кам'янецьчині, в Ріпинцях, Осташках та Грузевичах на Проскурівщині, в Копистині та Пирогівщині на Лятичівщині. За останніми даними О. Турського виводки видри від 6 до 17 екземплярів з'явилися по Збручу. Узагалі видра зустрічається по Збручу, Дністру з його лівими допливами, а також і по Богові. Року 1925, березня 26, було забито одну видру коло с. Бабишина по Дністру на Кам'янецьчині. Показано видру й для Вінничини.

Годується видра переважно рибою, також раками та іншими представниками водної фауни. Видра як звір рідкий, нечисленний і цінний із погляду промислового, повинен підлягати охорона, дарма що він є шкідливим.

22. *Gulo gulo*, L.—Росомаха.

Про росомаху М. Шарлемань у своїй праці „Звірі України“ (1920. р. стор. 40) зауважує, що в середині минулого століття росомаху було вказано для Радомиського та Канівського повітів Київщини. „Оцей звір за тих часів“, пише автор, „був видима річ у нашій фавні випадковим гостем з півночі. Тепер про росомах на Україні нічого не чути“. Однак виявляється, що росомаха подекуди ще й за наших часів зустрічається поодинокими екземплярами. За часів давніших, а саме—першої половини 18. століття, про росомаху згадує аббат Ржончинський **), зауважуючи, що вона зустрічається на Поділлі, де було забито дві росомахи на початку 18. століття ***). Пізніше, вже другої половини 19. століття, про росомаху

*) К. Н. Росіков «Полевые мыши и меры борьбы с ними». Ленинград 1914. Труды Бюро по Энтомологии Ученого Ком. Гл. У. З. і т. XI № 4.

**) Rzonczynski G. „Historia naturalis lursiosa Regni Poloniae 1721.

***) Rzonczynski G. Auctuarium Historiae naturalis. 1742.

для Київщини згадують проф. К. Кеслер та Г. Бельке; нарешті за наших часів є дві вказівки про росомаху для Київщини та Поділля—це замітка в № 3 „Українського Охотничього Вестника“ (1924. стор. 32) Проскурівського відділу Всеукраїнського Т-ва мисливців та рибалок про забиту 1924. року в Ярмолинецькому лісництві росомаху та стаття М. Шарлеманя про росомаху, що її знайшли за рік-два до європейської війни поблизу (7 кілом.) м. Радомишля на хуторі Глухів Перший *). На підставі цих даних видима річ треба вважати, що росомаха поширена на південь приблизно до 49° на південному заході, а не 55°, як зазначив К. Сатунін, встановлюючи південну межу розповсюдження росомахи на території кол. Європейської Росії. Треба проте зазначити, що росомаха зустрічається в нас дуже рідко й спорадично—поодинокими лише екземплярами й безумовно належить до числа звірів, що вимирають у нас, або що певніше, випадково забігають до нас із Полісся.

Родина: Собакуваті.—Fam. Canidae.

23. *Canis lupus* L.—Вовк.

У 50. роках минулого століття, як зазначає проф. К. Кеслер, вовк водився в нас у великій кількості й часто своїми наскоками на села, особливо взімку, нищив чимало худоби й овець. Досить численним він був і наприкінці минулого століття та на початку 20. століття. особливо в лісах Проскурівщини, Лятичівщини та частині Літинщини, Кам'янецьчини й Вінницького повіту. Щоб боротися з шкідливим хижаком, організовували періодичні облави на нього. Багато тоді водилося вовків на Лятичівщині, в болотяних вільхових лісах по Богові, а взімку — в сухих очеретах, звідки вони робили наскоки на околишні села (Копистин, Масівці, Пирогівці, Голосків) і темними ночами забирали з хлівів свиней, телят, особливо ж овець. Бували випадки, що нападали вони й на людей: на шляхах лісових чи в долинах.

За наших часів вовків скрізь стало менше, особливо ж їх порідшало на півдні Поділля в передстеповому обширі. Але слід зазначити, що за роки європейської війни та революційних подій 1917—1920 р.р., коли припинили облави на них, кількість вовків ізнову значно збільшилася: вони почали з'являтися в таких місцевостях, де їх давно вже не було. Так наприклад р. 1924 одного вовка застрілено в Черчецькому лісі коло Смотрича на Кам'янецьчині, де вовка вже не бачили яких 25 років. Оцей вовк важив за відомостями О. Турського 50 кілограмів. Року 1923. вовки значно розмножилися на Тульчинщині, де почали попадатися великими зграями до 13 штук.

Року 1921. з'явилися вовки в районі Вінниці в Хмільницькій лісовій дачі, звідки вони набігали на околишні села, загрожуючи не тільки телятам і лошатам, ба навіть і великій худобі.

Року 1924 в-осени, у цій дачі нараховувалося вже їх 16—18 штук. Під час облави, що її організував Окр. Відділ Всеукр. Сп. мисл. та рибалок, було забито дві молодих самиці, з яких одну цілком чорну доставлено було до Музею при Він. Відділі Всеукр. Сп. мисливців і рибалок, щоб виготувати з неї опудало.

За відомостями Вінницького Відділу Всеукр. Сп. Мисл. і риб. в районі Хмільника переховується сім'я згаданої чорної відмини вовка кількістю 8 штук.

*) М. Шарлемань „Забитий звірь української фауни—росомаха“. Укр. Охотник и Рыболов 1925, ч. 1 стор. 19.

А що самий факт з'явлення в нас цієї відміни вовка є дуже цікавим, то вважаю за потрібне подати тут докладніший опис і розмір цього вовка, згідно з даними поміру, які за ласкавим дозволом адміністрації Вінницького Окрвідділу Всеукр. Сп. мисливців та рибалок надіслав мені Кабінет вивчення Поділля*).

Молода самиця одноліток—вся одноманітно-чорна з відблиском—без жадних плям; підшерсток також чорний; розміри: довжина тіла від кінця носа до початку хвоста — 1060 мм., від переднього краю ока до кінця носа 109 мм., від заднього краю ока до вуха 98 мм., довжина хвоста 350 мм., довжина вуха зовнішнім краєм 100 мм.

З-поміж усіх наших хижих звірів вовк є єдиний представник, що його слід нищити, особливо в місцевостях, де він значно розмножився.

24. *Vulpes vulpes*, L.—Лис, лисиця.

Скрізь поширений і зустрічається досить часто. Наш лис належить до підроду західно-європейського—*Vulpes vulpes crucigera* Bechst. Поруч з екземплярами типово офарбленими, що мають іржаво-рудий верх, біле горло й морду, брудно-білі груди, чорні лапки й рудий з білим кінцем хвіст, зустрічаються також, що правда дуже рідко, екземпляри з темнобурим верхом. Їх називають також темними білогрудками. Найчастіше вони попадалися в лісах західної прикордонної частини Кам'янецьчини.

Про чорнобурю форму лиса згадує ще проф. К. Кеслер, що відмічає її як рідку відміну лише для півдня Поділля та Київщини. За відомостями Кам'янецького відділу Всеукр. Сп. мисливців та рибалок останніми роками чорнобурі лиси не зустрічаються.

Д. Подорога про чорнобурого лиса зазначає*), що він не становить собою окремого роду. Будовою свого тіла й кістяка, характером життя, їжею—він не відрізняється від наших звичайних лисів і має тільки відмінне забарвлення. Своє забарвлення чорнобурий лис дуже добре передає в спадщину навіть як парувати його зі звичайною рудою лисицею, що з нею він і мешкає в тих же саме лісах.

Появлення цього чорнобурого лиса в нас на Поділлі (також на Волині й Полтавщині) не є видима річ випадковим. Ця форма зустрічалася в нас мабуть і раніше, але це не виявлялося з тої причини, що раніше торгівля футром була в приватних руках. Але тепер, коли торгівлю футром зосереджено в руках держави, такі явища як здобування рідких звірів легко фіксується.

Зокрема слід зазначити, що чорнобурий лис був поширений у значній кількості на Поліссі ще в 17—18. столітті. Був він за тих часів безумовно й у нас тим більше, що його вказує для Поділля й проф. Кеслер, зауважуючи, як за це ми вже раніш казали, що він найчастіше в половині 19. століття зустрічався на півдні Київщини та на Поділлі. Футро чорнобурого лиса цінується дуже дорого й тому Американці вже більше як 15 років розводять чорнобурих лисів у неволі, утворивши для цього акційні товариства з капіталом в 200—300 тисяч доларів.

*) Переведення обміру з опудала автор і Кабінет вивчення Поділля завдячують заст. нагублісуправління Поділля ВПов. Мик. Афанасієву, а зфотографування — комерц. директорів лісуправління ВПов. А. Вечореку.

*) Д. О. Подорога. „О чернобурых лисицах“. Укр. Охотн. Вестник. 1924. № 4—6 стор. 31.

За останні роки штучне розмноження чорнобурих лисів остільки розвинулося, що протягом 3 років (до 1922 р.) загальна кількість шкурок цих лисиць доставлених фармами досягла 26 тисяч *). Лисів тепер розводять у Каліфорнії, Колорадо, Канаді, Айова, Місурі, Ілінойсі, Індіані, Охайо, Пенсільванії, Н. Джерсі, Масачузетсі. Року 1922. на фармах Сполучених Штатів було коло 15 тис. лисів. На фармах цих вивчають умови життя лисів, вишукують найсприятливіше для їхнього розмноження в умовах неволі оточення; організовано також ретельний ветеринарний догляд, контроль та добір відповідної їжі; питанням розведення чорнобурого лиса — присвячено спеціального часопису „American Fox Fur Farmer“.

Для розвинення й удосконалення цієї галузи промисловости засновано „Асоціацію розведення чорнобурих лисів“ (National Silver Fox Breeders Association of America).

Зважаючи на високу цінність футра цього лиса, безумовно треба взяти його скрізь під особливу охорону, дослідивши докладно місця його теперішнього перебування.

Окрім цього цікаво було-б вивчити докладно цю форму і з боку її анатомічних та біологічних властивостей.

Звичайна форма лиса за останні часи сильно розмножилася на Поділлі; особливо багато її спостережали р. р. 1921 — 1922, коли як збільшилася кількість лисів, помітно зменшилося цими роками число зайців та куропаток; останні в деяких місцевостях Поділля так таки зовсім зникли.

Як багато було цими роками лисів, можна бачити з такого випадку: в-осени 1922 р. кілька мисливців з одним лише собакою (гончаком) в очеретах коло с. Михайлівки (11 кілометрів од м. Вінниці) протягом 4—5 годин забили 7 лисів, окрім того, що кілька лисів втікло. Найбільше лисів було на Гайсинщині та в Ново-Ушицькому районі.

Починаючи з 1922—23 р. серед лисів поширилася пошесть корости *). Спочатку попадалися лиси з коростою на всьому тілі від кінця хвоста до самих вух. В-осени 1923 р. кількість лисів значно зменшилася, при чому майже скрізь зустрічалися хорі на коросту не лише старі, а й молоді лиси. Бували випадки захворювання на коросту навіть і мисливців, що здимали шкуру з хворих лисів. З початком сильних морозів у грудні місяці дуже часто попадалися мертві лиси з ознаками корости. Помітно також було, що лиси, які залишалися живі, кидали свої старі лігва й переходили в нові. До такого переселення мабуть спричинилися трупи мертвих од корости лисів. Уже в січні та лютому 1924 р. кількість лисів хорих на коросту значно зменшилася, але мабуть не скрізь: за даними голови Кам'янецького Відділу Всеукр. Сп. мисливців та рибалок О. Турського, ця пошесть поширена ще й тепер і 99% лисів, що попадаються иноді на облавах останнього часу, є хорі на коросту. Узагалі на Кам'яниччині ця пошесть майже винищила лисів. Таке помітне зменшення кількості лисиць мабуть є явище загальне для всього Поділля.

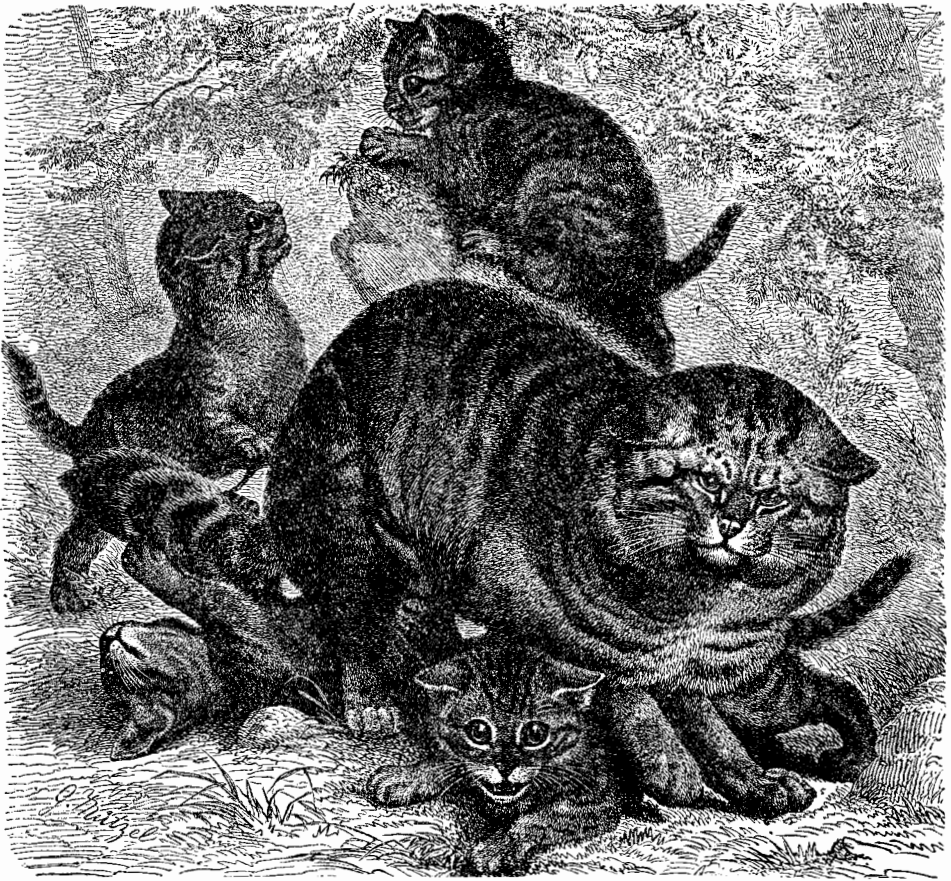
Що до причини поширення серед лисів пошесть корости, то гадають, що короста перейшла на них із хорих на коросту військових коней, що їх як із ганчем передавали військові частини різним місцевим установам Поділля, а часом і селянам. Трупи цих коней, що ними живилися на полях лиси й спричинилися до захворювання останніх на коросту. Хворість

*) Arcos Ltd. London. Коммерческий бюлетень 27 авг. 1923 г. № 18.

*) А. Д. Подольский „Об уменьшении лисиц на Подолии и больных чесоткой“ 1924 Охот. Вестник № 4—6 стор. 29—30.

ця перейшла на лисів мабуть із коростяного кліща—*Sarcoptes Scabiri var vulpes*, або *S. s. var equi*, як що захворювання перейшло справді від коней.

Лис годується ріжним птаством, молодими зайчєятами, дрібними ссавцями та гризунами, особливо мишами й житниками. У звязку з цим лиса треба вважати за корисного звіря; взімку їжею для нього є майже виключно миші й житники; влітку він годується також ріжними комахами, жабами й ріжними ягодами. Що правда, лис винищує чимало й птаства— від мисливців доводиться часто чувати, що в роки більшого розмноження лисів, помічається рівнобіжно з цим зменшення куропатки; проте корисна діяльність його, особливо в степовій частині, де він винищує силу ріжних гризунів, а надто житників, мишей та ховрашків, значно переважає його шкідливу працю.

Мал. 2. Дикий кіт.—*Felis silvestris*, Schreb.

Родина: Котуваті.—*Fam. Felidae*.

25. *Felis silvestris*, Schreb.—Дикий кіт.

За наших часів дикий кіт дуже рідко зустрічається у великих лісах Волини, північної та центральної частини Басарабії, у плавневих лісах Одещини та Тираспільщини.

Що до Поділля, то поодинокі екземпляри диких котів зустрічалися ще в середині минулого століття. М. Шарлемань подає, що дикого kota знайдено було наприкінці минулого століття на Літинщині. Од старих мисливців мені доводилося чути, що років 30—35 тому дикі коти водилися в Ходоровецьких лісах на Кам'янецьчині. Року 1923. пара диких котів з'явилася в Смотрицькому та Залучанському лісі Смотрицького району на Кам'янецьчині. Оцей район є спільний із північним районом поширення дикого kota на Басарабії, де він зустрічається в лісах Хотинського повіту сумежного з південно-західною частиною Кам'янецьчини, зокрема зі Смотрицьким районом. Року 1924. дикі коти були в Зінковецькому районі в Кораблевому гаї—також на Кам'янецьчині. За надісланими мені даними з Вінницького Відділу Сп. Мисливців та Рибалок дикий кіт тепер водиться по лісах Літинщини, де за останні роки було забито кілька екземплярів.

Отже за район сучасного поширення дикого kota на Поділлі можемо вважати: південно-західною частину Кам'янецької округи та де-які більш лісисті місцевості Літинщини й Вінниччини.

Дикий кіт, як вимираючий представник нашої фауни, безумовно заслуговує цілковитої охорони тим більше, що годуючись не тільки птахами, а й мишами та житниками, він де в чому й корисний для сільського господарства.

Ряд: Гризуни.—Ordo Rodentia.

Родина: Вивіркуваті.—Fam. Sciuridae.

26. *Sciurus vulgaris fuscoater* Altum.—Вівірка.

Наша вівірка належить до середньо-європейського підроду—*Sciurus vulgaris fuscoater* Altum, що бувши поширеним у Німеччині, Австрії, Угорщині, Румунії, Польщі й частині Білоруси, є характерний і для України. О. Мігулін за південну межу вивірки—*Sciurus v. f. Alt.* вважає межу поширення лісів на півдні. Що до поширення вивірки в нас на Поділлі, то вона є досить звичайною на півночі й у середній лісовій смузі Поділля, у південному ж обширі передstepу вівірка, як типовий мешканець лісу, зустрічається рідко.

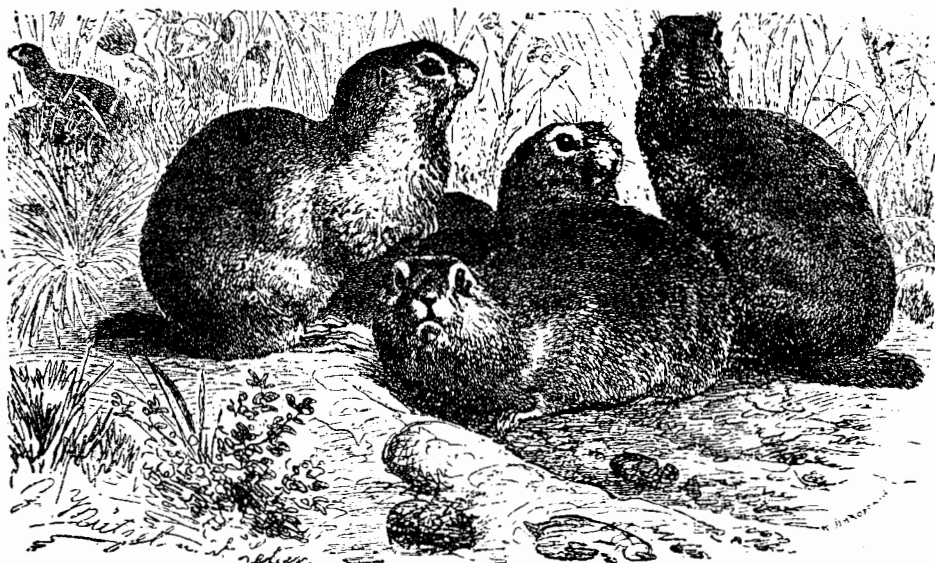
Підрид *Sciurus vulgaris* поширений на північний схід од ареала *) *Sciurus vulg. fuscoator* Alt у середній, північно-східній, північній та східній Росії, одрізняється від нашої вивірки меншим розміром та забарвленням, а саме: на літньому футрі верх укритий волоссям з менш розвиненим червонуватим пігментом і через це воно має відтінок рудий. Таке волосся з домішкою волосся з сильно розвиненою чорною кінцевою частиною надає верхові темнуватого відтінку. На хвості також переважає волосся з чорнуватими кінцями, через що вівірка здається чорнохвостою.

На весні вівірка робить кубла в дуплах, а також і на деревах, на взір пташиних. Оригінальної будови вивірчині кубла зберігаються в колекціях Кам.-Подільського Музею. Вже в квітні місяці вівірка приводить діти, що в червні починають своє самостійне життя. Питання про те, чи вівірка приводить діти двічі на літо, як це встановлено про ню в Західній Європі, у нас не з'ясовано. Можна гадати, що вона й у нас приводить діти вдруге—наприкінці літа; це стверджує С. Огньов навіть для північніших місцевостей (за даними Л. Сабанєєва).

Вівірка годується жолудями, лісковими горіхами та ріжними ягодами й тому її зараховують до звірят шкідливих. Але справді цей погляд є

*) Ареал—обшир розповсюдження того чи іншого представника флори або фауни.

цілком безпідставний, особливо як на увагу взяти, що жолуді, які вона споживає що-року, марно гинуть не використовувані людьми, а ліскові горіхи ще зеленими по хижацькому переводить населення. Як прикраса наших лісів, вивірка безумовно заслуговує на охорону її, а не на знищення тим більше, що водиться вона на Поділлі в порівнюючи невеликій кількості.

Мал. 3. Ховрашок західньо-європейський.—*Citellus citellus*, L.

27. *Citellus citellus*, L.—Ховрашок західньо-європейський.

Зустрічається лише в північній частині Басарабії, а на Поділлі— в сумежній з нею південно-західній частині Кам'янецької округи й далі в західній частині центрального Поділля аж до обширу південного перед-степу.

У значній кількості цей ховрашок зустрічається в Смотрицькому районі. Відзнаки зах.-європейського ховрашка такі: підошва задніх ніг укрита волоссям; довжина хвоста становить коло третини довжини тіла; задня стопа значно коротша від хвоста й без волосся. Зверху цей ховрашок сір'яво-іржавий з невиразними чорними й рудуватими смужками.

Ховрашок зах.-європейський, як і нижче поданий рід—ховрашок плямистий, належить до найшкідливіших у нас гризунів. Іншими роками страшенно розмножуючись і споживаючи майже виключно траву та різне збіжжя (листя, стебло, зерно), ховрашки роблять величезні спустошення на полях.

На Поділлі така шкідлива їхня діяльність помічається переважно в південній частині, де поширений ховрашок плямистий. Що до ховрашка зах.-європейського, то збитки від нього терпить невелика площа західньої придністрянської частини Поділля. На жаль точних даних про розмір ушкоджень од цього ховрашка та про район його поширення, як і про умови співжиття й стосунків його до ховрашка плямистого, ми ще не маємо: з'ясування цих питань є одним із чергових завдань дальших досліджень фауни Поділля.

28. *Citellus guttatus*, Temm.—Ховрашок плямистий.

Особливо поширений на півдні Поділля в обширі південного перед-степу. Ще проф. К. Кеслер зазначає, що він зустрічав цього ховрашка в багатьох місцях Балтянщини. Досить звичайний є цей ховрашок також і на Гайсинщині, Тульчинщині та Могилівщині. Ще далі на північ він зустрічається рідше.

Ховрашок плямистий має такі ознаки: підшва задніх ніг укрита волоссям; зверху він темно-іржавий, але спина вкрита білими плямами. Задня стопа дорівнює довжині хвоста без волосся.

Проти ховрашка західно-європейського ховрашок плямистий має в нас значно більше сільсько-господарське значіння. Розповсюджуючись на обширі всього Поділля, цей ховрашок є особливо шкідливий у південній передстеповій часті, де природні умови для нього є сприятливіші ніж у середній та північній лісостеповій частині Поділля. Особливо шкідливим був у нас ховрашок за часів давніших, коли залишались ще подекуди обрubi незаораних степів, що на них ховрашки найбільш любили селитися. Згодом через розорювання степу кількість ховрашків зменшувалася й місцем їхнього оселення стали тоді толоки, а почасти луки та лани.

За останні роки ховрашки, починаючи з 1922—23 р. почали подекуди знову розмножуватися. Це безумовно можна пояснити тимчасовим збільшенням у ці роки площі толоки.

Родина: Вовчкуваті—Fam. Gliridae.

Усі вовчки, як і вивірка, живляться горіхами, жолудями, зернами овочів, різними ягодами. Цих гарних звірятко незначної кількості, що нагадують характером свого життя вивірку, в жадному разі не можна віднести до категорії шкідливих. Виняток становить хіба тільки вовчок садовий—(*Eliomys quercinus*), що часом шкодить трохи садовині.

З родини Gliridae на Поділлі зустрічаються такі чотири роди.

29. *Glis glis*, L.—Вовчок великий.

Скрізь поширений на Поділлі, але зустрічається досить рідко. Для Поділля його показав також проф. К. Кеслер.

30. *Muscardinus avellanarius*, L.—Ліскулька.

Як і попередній рід зустрічається рідко; більш поширена у північній лісовій частині й менш у обширі передстепу. Її показав був для Поділля ще проф. К. Кеслер та Г. Бельке (для Кам'янецьчини).

31. *Eliomys quercinus*, L.—Вовчок садовий.

Рідко зустрічається в північній частині Поділля сумежній із Волинню, де цей рід теж зустрічається, а також у західній частині Поділля.

32. Окрім цих трьох представників родини Gliridae, безумовно в нас є також і вовчок лісовий—*Diomys nitedula*, Pall. Це тим імсьвірніше, що згаданий рід є звичайним на південному заході—на Басарабії, півдні та південному сході—на Одещині й на північному сході—на Київщині. Проф. К. Кеслер вважає, що цей рід поширеніший по всіх губернях кол. Київської Шкільної Округи ніж інші роди родини Gliridae.

Родина: Мишуваті—Fam. Muridae.

33. *Erimys porvegicus*, Egl.—Щур звичайний або пацюк.

Належить до найпоширеніших гризунів по містах і селах скрізь на Поділлі.

38/3
726

34. *Erimys rattus*, L.—Щур чорний.

Щура чорного Г. Бельке називає дуже рідким звірком Поділля. За давніших часів оцей щур був досить звичайний. Також ще з початку 19. століття, а за деякими даними навіть до половини минулого століття, чорний щур водився скрізь. Зникати він почав у зв'язку з розселенням і швидким розмноженням щура звичайного—*Erimys pogegeticus*, Erxl. За наших часів чорного щура знайдено було в різних місцях Поділля й мабуть водиться він скрізь у нас, але зустрічається рідко та в дуже незначній кількості.

35. *Mus musculus* L.—Миша хатня.

Дуже численна скрізь на Поділлі, водиться в житлових будинках, коморах, клунях і взагалі в різних господарчих будівлях. На думку проф. Бравнера, миша хатня є заходень із заходу або з півночі, отак як пацюк — зі сходу.

36. *Mus musculus hortulanus*, Nordm.—Миша садова або степова.

Поширеніша в південній частині Поділля.

37. *Mus silvaticus* L.—Миша лісова.

Звичайнісінька й зустрічається в нас скрізь у великій кількості, особливо лісами в корчах; часом зустрічається також разом із хатньою мишею—*Mus musculus* L.—у житлових будинках. Треба вважати, що наша лісова миша належить до підроду *Mus silvaticus princeps* Barr-Ham з досить великою яскраво рудої барви спинкою й рудим кружком на грудях. Оці ознаки має й наша лісова миша, лише круглу руду плямку на грудях у неї не завжди добре помітно.

38. *Mus Apodemus agrarius* Pall.—Миша польова. Дуже численна й роками масового розмноження зустрічається у величезній кількості. Вона водиться разом із житником—*Microtus arvalis*, Pall. переважно на полі, де дуже шкодить ріжним хлібам. У нас на Поділлі мишу польову спостерігали у великій кількості р.р. 1923/24. і разом із житником наробила вона величезних збитків сільському господарству. В-осени значна кількість польових мишей переходить у села—на токи, в стирти, комори, а часом і в хати та протягом зими продовжують тут свою шкідливу працю, знищуючи різні продукти сільського господарства. На зиму ця миша не засипає.

39. *Mus (Micromys) minutus* Pall.—Миша мала.

Поширена скрізь на Поділлі, але зустрічається не часто. Двоє гнізд її з молодими мишенятами зберігаються в Подільському Музеї. Ці гнізда знайдено було коло с. Грузевих на Проскурівщині 23—IX. 1916 р. та коло с. Хропотової на Кам'янецьчині 3—IX. 1916. р.

40. *Cricetus cricetus*, L.—Хом'як звичайний.

Досить поширений на Поділлі, звичайніший у південній частині.

Хом'як звичайний належить до звірят шкідливих; годується переважно рослинами, водиться в полі; як дуже розмножується, чинить велику шкоду. Під час жнив на глибині 1—2 метрів у спеціально пристосованих для цього коморках робить у своєму гнізді запас зерна, якого вистачає йому аж до часу, коли він засипає на зиму.

41. *Cricetulus phaeus*, Pall(= *agrararius*, Pall)—Хом'ячок сірий.

Зустрічається дуже рідко переважно в південній частині Поділля—в обширі передстепу.

42. *Evotomys glareolus*, Schreb.—Нориця руда або повх рудий чи лісовий.

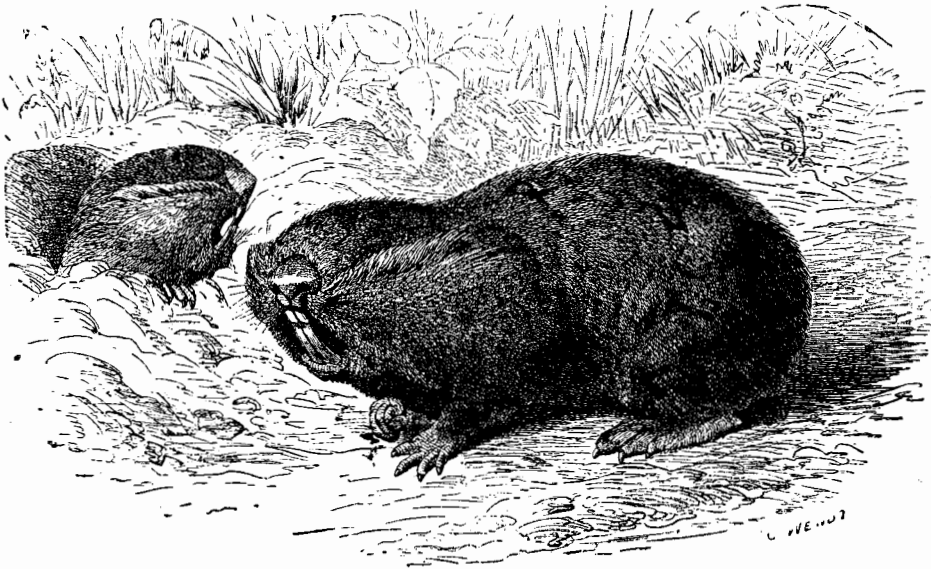
Звичайніша в північній лісовій частині Поділля, де її можна найчастіше знаходити по лісах. Нищить насіння дерев у лісових шкілках і дуже шкодить сходам та молодим насадженням лісових дерев.

43. *Microtus arvalis*, Pall—Нориця звичайна або житник.

Найшкідливіший рід із родини мишуватих. Роками масового розмноження вона особливо водиться на полях, луках, почасти городах і навіть садибах. Масові розмноження житника спостерегаються через більш-менш правильні періоди, що тривають 10—15 років. Передостаннього разу сильне розмноження житника було р.р. 1913-1914, коли на Поділлі й інших місцевостях України знищено було сотні тисяч гектарів збіжжя. Минуло лише десять років і житник знову масово розмножився р.р. 1923-1924. і скрізь на Поділлі чинить страшні спустошення.

44 *Arvicola amphibius*. L.—Норик земноводний збо водяний шур.
Досить звичайний скрізь по берегах річок, ставків та по болотах.

Родина: Сліпцюваті.—Fam. Spalacidae.

Мал. 4. Зінське щеня.—*Spalax microphtalmicus*, Güld.

45. *Spalax microphtalmicus* Güld.—Сліпець звичайний або зінське щеня.

Поширений скрізь на Поділлі, але зустрічається не часто. Ще Г. Бельке вказує його для Кам'янецьчини, зауважуючи, що він зустрічається тут дуже рідко. Проф. К. Кеслер зауважує, що зінське щеня найпоширеніше на півдні Поділля, де він спостережав цього звірка між иншим і по самому березі Дністра.

За наших часів зінське щеня зустрічається спорадично в різних місцевостях Поділля. Найчастіше воно водиться по випасах і сіножатах, іноді зустрічається також по взліссях і лісових галявах. Нерідко зінське щеня можна зустріти на купинах та вохкуватих надрічних сіножатах.

Сліпець (зінське щеня), як і кріт, живе під землею й риючи свої ходи викидає великі купи землі. Живиться він різним корінням, бульбами та цибулинами рослин і особливо охоче картоплею та звичайною цибулею.

Сліпець оселяється поблизу городніх культур, яким дуже шкодить особливо тому, що робить собі з них запаси в своїх коморах. Запаси ці бувають значних розмірів. Так наприклад Г. Висоцький*) наводить такі дані про запаси, що він їх знайшов у коморах одного звірятка: у 5 коморах було 4911 шматочків дубового коріння вагою 8,11 кілограма, 280 дубових жолудів вагою 69 кілограмів, 179 картоплин — 3,56 кілограма, 51 цибулина степового горошку — 9,5 кілогр. та інших запасів 0,26 кілогр. — разом 14,42 кілограма.

46. *Spalax hungaricus*, Nehr.—Сліпець угорський.

Поширений переважно в південній частині Поділля. Проф. А. Бравнер припускає можливість існування на Поділлі (та в суміжних з нею частинах Басарабії й Одещини) роду—*Spalax polonicus*, Meh**), проте певних даних про це ми не маємо.

Родина: Зайцоваті.—Fam. Leporidae.

47. *Lepus timidus*, L.—Заєць біляник.

Зустрічається дуже рідко й випадково, переважно в північній, північно-східній частині Поділля. За останні часи нам відомі такі випадки, що знайдено біляника: р. 1911, за відомостями І. Білавінцева, забито було одного біляника коло с. Черепової на Проскурівщині; за даними О. Турського р. 1924/25. біляника спостережали в Охремівській лісовій дачі коло Зіньковець на Кам'янецьчині.

48. *Lepus europeus*, Pall.—Заєць сірий.

Дуже численний на Поділлі й має значіння промислового звіряти. Не зважаючи на велике його нищення що-року, заєць сірий помітно не зменшується. За останні роки кількість його до певної міри навіть збільшилася: так на Кам'янецьчині за даними Кам'янецького відділу Сп. мисливців та рибалок 1921—1922 р. р. було забито й передано Зовнішторгові 1500 зайців, а в сезон 1922—23 р. р. було забито не менш як 15 тис. До збільшення зайців останніми роками мабуть спричинилося значне зменшення кількості лисиць цього часу, що гинули, як зазначено вже вище, від корости.

Заєць сірий годується різними дикими рослинами, також збіжжям, городиною. Узімку, як бува глибокий сніг, заєць сірий обгризає кору дерев і молоді парості, чим дуже шкодить садкам і лісовим садженням, також насіннєвим шкідкам.

Ряд: Паристокопиті.—Ordo Artiodactyla.

Родина: Свинуваті.—Fam. Suidae.

49. *Sus atilla*, Thomas—свиня дика, дик.

Водиться в незначній кількості у великих лісах Поділля, особливо в прикордонній смузі. Ще недавно—на початку 20. століття окремі виводки диких свиней зустрічалися в лісах поблизу сіл Голенищева, Вишневчика, Макова, Залісців, Княжполя та Городка—на Кам'янецьчині, в лісах коло с. Михайлівки Ушицького району, також у лісах Бахматовецького та Лисо-

*) Г. Висоцький, „Лесные культуры в Мариупольском Опытном Лесничестве“. Труды Опытных Лесничеств, 1901.

В. Висоцький. Про зінське щеня (*Spalax*) і кротовини. Зоологічний журнал України, Київ 1921

**) Бравнер А. „Сельско-хозяйственная зоология“. Госуд. изд. Украины 1923, стор. 71.

гірського лісництва на Лятичівщині. Останніми роками кількість диких свиней трохи збільшилася й окремі виводки їх з'явилися в нових місцях. Наприклад за даними Тульчинського відділу Спілки мисливців та рибалок р. 1923 в лісах Тульчинської округи нараховано 4 диких свині, що є під особливою охороною відділу Спілки. На Проскурівщині дики водяться тепер у Іванковецькому лісі й р. 1923 їх нараховували до 45 екземплярів, у Мазницьких лісах (Лятичівщина)—до 8 екземпл.

У Вінницькій окрузі, за даними округового відділу Спілки мисливців та рибалок, дики також помітно збільшилося: їхні виводки відомі в лісах Калинівського лісництва—с. Медвідка, в Демидівській та Гніванській дачі Жмеринського комбінату й Пенківській дачі Юзвинського.

У межах Кам'янецької округи в різних лісах, за даними округового відділу Спілки мисливців та рибалок, р. 1923 було до 30 диких, а р. 1925 за відомостями, що мені їх передав голова Кам'янецького відділу Спілки мисливців та рибалок О. Турський, у лісах лише Зінковецького та Міхалпільського лісництв їх було вже до 70 екземплярів; із них цього року двох забито. Один із упольованих екземплярів, що його опудало зберігається в колекції Кам'янецького відділу Спілки мисливців та рибалок, відрізняється густою темно-бурої барви щитиною на спині та з боків тіла.

Розмножуючись у даній місцевості значною кількістю, дики можуть багато шкодити сільському господарству, винищуючи на полях збіжжя, картоплю, буряки та взагалі городину. У лісі дики годуються різними грибами, комахами, равликами, слимаками, хробаками, а в-осени та взімку їдять жолуді, каштани то що. Однак підкреслюючи чималу шкоду від диких, ми зовсім не радимо винищувати їх. Треба лише регулювати розмноження диких, не даючи їм розмножуватися в будь якій місцевості в такій кількості, що може загрожувати господарству.

Родина: Оленюваті.—Fam. Cervidae.

50. *Capreolus capreolus*, L.—Сарна звичайна або дика коза.

За давніших часів—років 200 тому, дики кози дуже розповсюджені були на Поділлі. Так із початку 18. століття Ржончинський зауважує, що „на Поділлі сарни ходять по полях, степах та лісах“.

За наших часів кількість диких кіз дуже зменшилася й водяться вони тепер виключно по лісах. Однак і тепер іще можемо вважати, що вони не є рідкими представниками ссавців Поділля. Правда за роки війни диких кіз винищено було чимало, але останніми часами через урегулювання полювання кількість диких кіз знову помітно збільшилася. Так за даними Кам'янецького відділу Спілки мисливців та рибалок у лісах Кам'янецької округи диких кіз р. 1923. було до 200 штук; на Тульчинщині того ж таки року їх нараховано було до 50. У межах Проскурівської округи дики кози є тепер у багатьох лісах, а саме: р. 1923. у лісах поблизу с. Лисогірки було до 40 штук, поблизу с. Буглаїв—до 12 штук, поблизу с. Шпичинець—до 4 шт., у Ярмолинецькому лісництві—до 25 шт. Збільшилося кіз у лісах Вінницької округи (в лісових дачах Шендерівській, Медвідській, П'ятничанській, Вахнівській, Гніванській, Пенківській та Хмільницькій). На Гайсинщині останніми роками їх теж збільшилося, особливо після того, як р. 1923, з постанови Гайсинського відділу Спілки мисливців та рибалок, полювання на диких кіз заборонено протягом 6 років. Узагалі скрізь на Поділлі окривділи Всеукр. Спілки мисливців та рибалок взяли

дику козу під особливу охорону, що безумовно є дуже доцільним, бо збереже й дасть розмножитися цьому єдиному в нас представникові родини Оленюватих — прикрасі наших лісів.

* * *

Окрім дикої свині та сарни, з ряду Паристокопитих періодично й дуже рідко забігають до нас іще лосі — *Alces alces*, L., що зараз водяться лише в північних частинах Волини та Чернігівщини й то в дуже незначній кількості. Так недавно один екземпляр лося пройшов через Вінницьку округу; ходять чутки, що його забили браконьєри в межах округи Кам'янецької.

РОЗДІЛ III.

Розподіл ссавців за станціями та зоо-географічними зонами.

Для більшої наочності особливостей фауни ссавців Поділля й більшої зручності вивчення цих особливостей ми подаємо нижче таблицю, в якій уміщуємо, крім загального списку ссавців, також дані що до поширення окремих родів на Поділлі, відношення їх до зоо-географічних зон, розподіл їх за станціями та географічне поширення їх по Україні.

Умовні ознаки вживані для цієї мети такі:

Для зазначення поширення на Поділлі окремих родів.	Для зазначення відношення окремих родів до зоо-географічних зон.
С = досить звичайний.	Ш. р. = широко розповсюджений.
СС = звичайний.	Тг. = тайга.
ССС = звичайнісінький,	о. л. = островні ліси.
Р = досить рідко.	ст. = степ.
RR = рідко.	пд. = південна форма.
RRR = дуже рідко.	пд.-з. = південно - західня форма.
	З. ч. П. об. = західня частина Палеарктичного обширу.
	d = засинає на зиму.

Для розподілу ссавців за станціями ми приймаємо такі угруповання різних станцій:

1. Ліси, гаї, садки, хуторі.
2. Поля, сіножаті й випаси.
3. Береги річок, озер, ставків та болота.
4. Людські оселі та господарські будинки.

Ч. Ч.	НАЗВА РОДІВ	Рідко чи часто зустрічається	Відношення до зоо-географіч. зон.	Чи засипає на зиму	Розподіл за станціями				Географічне розповсюдження на Україні
					Ліси, гаї, садки, хутори	Поля, сіножаті й випаси	Береги річок, озер, ставків та болота	Людські оселі та госп. будівлі	
	Ordo Chiroptera.								
	Fam. Rhinolophidae.								
1	Rhinolophus hipposiderus, Bechst—Підковик малий . . .	RRR	З. ч. П. об.	d	+	—	—	+	Скрізь поширений на Україні. Київщина, Поділля, Харківщина та Крим. Вся Україна.
2	Pipistrellus pipistrellus, Schr.—Нетопир малий . . .	CCC	па.	d	+	—	—	—	
3	Pipistrellus natusiusi K. et Bl—Нетопир пухнатий . . .	R	ш. р.	d	+	—	—	—	
4	Nyctalus noctula, Schreb—Вечерниця дозорня	CCC	ш. р.	d	+	—	—	—	
5	Eptesicus serotinus, Schreb—Кажан пізній	CC	ш. р.	d	—	—	—	+	Дуже поширений на Україні. Київщина, Харківщина, Крим. Вся Україна.
6	Vesperilio murinus L.—Лилик двобарвий	RRR	ш. р.	d	+	—	—	+	
7	Plecotus auritus, L.—Вухан	CC	ш. р.	d	—	—	—	+	
	Ordo Insectivora.								
	Fam. Erinaceidae.								
8	Erinaceus europeus rumanicus, Batt-Ham.—Іжак південний	CCC	ст.	d	+	—	—	—	Скрізь на Україні, крім північної частини.
	Fam. Soricidae.								
9	Crocidula russula, Herm.—Мідиця білозуба	CC	ш. р.		+	—	—	+	Скрізь на Україні. Вся Україна.
10	Sorex araneus, L.—Мідиця звичайна	CCC	ш. р.		+	—	—	+	
11	Neomys fodiens, Pall—Рясоніжка звичайна	R	ш. р.		+	—	+	—	Поширена по всій Україні.
	Fam. Talpidae.								
12	Talpa europea braueri, Sat—Кріт південний	CCC	па.		+	—	+	—	На південь од Прип'яті та захід од берегів Дніпра в нижній його частині.
	Ordo Carnivora.								
	Fam. Mustelidae.								
13	Meles meles, L.—Борсук	C	тг.		+	—	—	—	Середня й північна Україна. Ліси Київщини, Чернігівщини, Волини, Харківщини й Одещини. Рідко.
14	Martes martes L.—Куниця лісова	RR	тг.		+	—	—	—	

Ч. Ч.	НАЗВА РОДІВ	Рідко чи часто зустрічається	Відношення до зоо-географічн. зон	Чи засипає на зиму	Розподіл за станціями				Географічне розповсюдження на Україні
					Ліси, гаї, садки, хутори	Поля, сіножаті й випаси	Береги річок, озер, ставків та болот	Людські оселі та госп. будівлі	
15	<i>Martes foina</i> , Erxl—Куніця хотня	C	па.		+	—	—		Скрізь поширена, але зустрічається не часто.
16	<i>Lutreola lutreola</i> , L.—Норка	RR	ш. р.		—	—	+	—	Скрізь по берегах річок, але рідко.
17	<i>Putorius putorius</i> , L—Тхір звичайний	CC	ш. р.		+	—	—	+	Скрізь по всій Україні, особливо в північн. частині.
18	<i>Putorius evermanni</i> , Less—Тхір степовий	C	ст.		+	—	—	+	Південна степова Україна і почасти середня її частина.
19	<i>Mustela nivalis</i> , L—Ласиця	CCC	ш. р.		+	+	+	+	Вся Україна.
20	<i>Mustela erminea</i> , L—Горностай	C	ш. р.		+	+	+	+	Вся Україна.
21	<i>Lutra lutra</i> , L—Видра	RR	о. л.		—	—	+	—	Поширена скрізь, але зустрічається рідко.
22	<i>Gulo gulo</i> , L—Росомаха	RRR	тг.		+	—	—	—	Спорадично й лише поодинокими екземплярами в північно-західній Україні.
Fam. Canidae.									
23	<i>Canis lupus</i> , L.—Вовк	C	ш. р.		+	—	—	—	Скрізь по Україні, але місцями вже зникає.
24	<i>Vulpes vulpes crucigera</i> , Bechst—Лисиця (зах.-европ.)	CC	ш. р.		+	—	—	—	Вся Україна.
Fam. Felidae.									
25	<i>Felis silvestris</i> , Schreb—Дикий кіт	RRR	З. ч. П. об.		+	—	—	—	Великі ліси Волини, плавневі ліси Одещини.
Ordo Rodentia.									
Fam. Sciuridae.									
26	<i>Sciurus vulgaris fuscoater</i> , Altum—Вивірка	C	па.-з.		+	—	—	—	Лісова частина України.
27	<i>Citellus citellus</i> , L—Ховрашок зах.-європейський	C	З. ч. П. об.	d	—	+	—	—	Лише Поділля й північно-західня Басарабія.
28	<i>Citellus guttatus</i> Temm—Ховрашок крапчастий	CC	ст.	d	—	+	—	—	Вся Україна.

Ч. Ч.	НАЗВА РОДІВ	Рідко чи часто зустрічається	Відношення до зоо-географічних зон.	Чи засіпає на зиму.	Розподіл за станціями				Географічне розповсюдження на Україні
					Ліси, гаї, сади, хутори	Поля, сіножаті й випаси	Береги річок, озер, ставків та болота	Людські оселі та госп. будівлі	
	Fam. Gliridae.								
29	Glis glis, L.—Вовчок великий	RR	о. л.	d	+	—	—	—	Північна лісова частина України Вся лісова частина України. Північна й середня Україна до межі степу. Поділля й Волинь.
30	Diromys nitidula, Pall—Вовчок лісовий		о. .	d	+	—	—	—	
31	Muscardinus avellana-rius, L.—Ліскулька	RR	ш. р.		+	—	—	—	
32	Eliamys quercinus, L.—Вовчок садовий	RRR	З. ч. П. об.	d	+	—	—	—	
	Fam. Muridae.								
33	Epimys norvegicus, Erxl.—Пацюк	CCC	ш. р.		—	—	—	+	Вся Україна.
34	Epimys rattus L.—Щур чорний	RR	ш. р.		—	—	—	+	Спороадично по всій Україні.
35	Mus musculus, L.—Миша хатня	CCC	ш. р.		—	—	—	+	
36	Mus musculus hortulanus, Nordm.—Миша садова або степова	C	пд.		+	—	—	+	Переважно в південній частині
37	Mus silvaticus, L.—Миша лісова	CC	ш. р.		+	—	—	+	
38	Mus agrarius, Pall—Миша польова	CCC	ш. р.		+	+	—	+	Вся Україна.
39	Mus minutus, Pall—Миша мала	C	ш. р.		+	+	—	—	Скороадично по всій Україні.
40	Cricetus cricetus, L.—Хом'як звичайний	CC	ш. р.	d	+	+	—	—	
41	Cricetus phaeus, Pall—Хом'ячок сірий	RRR	ст.	d	+	+	—	—	Невідомий лише для півночі України.
42	Eutamias glareolus, Schr.—Нориця руда	C	ш. р.		+	—	—	—	
43	Microtus arvalis, Pall—Нориця звичайна або житник	CCC	ш. р.		+	+	—	+	Вся Україна.
44	Arvicola amphibius, L.—Водяний щур	C	п. р.		—	—	+	—	Скрізь досить поширений.
	Fam. Spalacidae.								
45	Spalax microphthalmicus Güld—Зінське щеня звичайне	R	ст.		+	—	—	—	Вся Україна.

Ч. Ч.	НАЗВА РОДІВ	Рідко чи часто зустрічається	Відношення до зоо-географічних зон.	Чи засипає на зиму.	Розподіл за станціями				Географічне розповсюдження на Україні
					Ліси, гаї, садки, хутори	Поля, сіножаті й випаси	Береги річок, озер, ставків та болот	Людські оселі та госп. будівлі	
46	<i>Spalax hungaricus</i> , Nehr— Зінське щеня угорське .		ст.		+	+	—	—	
	Fam. Leporidae.								
47	<i>Lepus timidus</i> , L.—Заєць біляник	RRR	тг.		+	+	—	—	Північна Чернігівщина, Волинь і північ Київщини.
48	<i>Lepus europeus</i> , Pall— Заєць сірий	CCC	ш. р.		+	+	—	—	Вся Україна.
	Ordo Artiodactyla.								
	Fam. Suidae.								
49	<i>Sus اهilla</i> , Thomas—Дика свиня	R	о. л.		+	—	—	—	Волинь, Чернігівщина, північ Київщини.
	Fam. Cervidae.								
50	<i>Capreolus capreolus</i> , L.— Дика коза	R	о. л.		+	—	—	—	Північна лісова частина України
51	<i>Alces alces</i> , L.—Лось . .	RRR	тг.		+	—	—	—	Північна лісова частина України

Із цієї таблиці видно, що загальна кількість відомих нам досі ссавців Поділля досягає 51 роду. Із них 25 родів належить до форм широкого географічного поширення; південних форм 9, з яких 5 є типовими степовими формами, що їхнє життя зв'язано зі степом як певною характерною для них станцією; форм острівного лісу (лісостепу) є 6; форм тайги—4, а саме: *Meles meles*, L.—борсук, *Martes martes*, L.—куница лісова, дуже рідко *Gulo gulo*, L.—росомаха та *Lepus timidus*, L.—заєць біляник. Про зайця біляника С. Огньов *) зауважує, що докладніше вивчення цього зайця дасть можливість згодом виявити, що південна форма його становить окремий географічний підрід і тому належність цієї форми до родів тайги є до якоїсь міри сумнівною.

Нарешті поміж ссавцями Поділля є 3 форми західньо-європейської фауни.

Отже найбільша частина наших ссавців є форми широкого географічного розповсюдження (25), які тому є й найменш характерними для

*) С. И. Огньов и К. А. Воробьев „Фауна позвоночных Воронежской губ.“ Москва 1924 стор. 74.

того обширу Поділля, що ми його досліджуємо. Форм північних—тайги й навіть острівних лісів також мало й це цілком ясно з характерного положення Поділля в смузі лісостепу. Навпаки форм південних знаходимо порівнюючи більше й поміж ними також групу типових представників степу.

Узагалі фауна Поділля має мішаний характер, що особливо яскраво доводить факт існування на Поділлі в тих самих районах отаких типових представників тайги, як борсук та лісова куниця поруч із таким степовиком, як наприклад тхір степовий.

Західнім положенням Поділля на межі з Західньою Європою можна пояснити наявність у його фауні представників західньо-європейської фауни, що ще більш надає фауні Поділля мішаного характеру. Із цих західньо-європейських форм *Citellus citellus*—ховрашок західньо-європейський, водиться виключно в західній частині Поділля, тому цю частину й треба вважати за східню межу географічного розповсюдження цього ховрашка.

Resumé.

Die Säugetiere Podoliens

(systematischer Überblick).

Von Prof. Wasyl Chranewytsch.

Die Vorgeschichte und das Werden Podoliens sowie seine geographische Lage sind die Hauptbedingungen, die seiner Flora und Fauna einen eigentümlichen Charakter aufgeprägt haben. Podolien ist ein Waldgebiet, das mit steppenartigen Formationen teilweise durchsetzt ist, im Norden von der Taigaregion des Wolhynischen Polissja, im Süden von den xerophilen Schwarzerdesteppen begrenzt.

Der eigentümliche Charakter der Flora und Fauna Podoliens findet seine Erklärung einerseits in dem Umstand, dass dieses Gebiet der aus Norden vordringenden Vergletscherung in der Quartärperiode nicht ausgesetzt war, ebensowenig einer Überflutung seitens des Pontus Euxinus, andererseits hat seine Gränzlage einen Anschluss an Westeuropa vermittelt, da das Gebiet nur durch den Dnister von demselben geschieden ist.

Der besagte Umstand macht es verständlich weshalb die Fauna Podoliens älter als die der ungränzenden Länder ist und weshalb in dem Bestand derselben gewisse Tierarten zu einer Zeit vorkamen da Wolhynien mit Gletschern bedeckt und die Schwarzmeersteppe vom Pontus Euxinus überflutet war.

Die Vereinigung auf dem Territorium Podoliens von Steppen- und Waldformationen hat eine analoge Vereinigung nordischer Waldformen und südlicher Steppenformen der Fauna zur Folge gehabt. In der Gegenwart aber prevalieren die südlichen Formen, die Waldformen sind in geringerer Zahl vertreten.

Die derzeitige Fauna der Säugetiere ist durch 49 Gattungen vertreten, unter denen 25 zu den geographisch weit verbreiteten gehören, 11 den südlichen Formen (7 von diesen sind Steppen-typen), 5 den Formen der Waldsteppe, 4 der westeuropäischen Fauna und 4 den Formen der Taiga angehören (siehe Tafel auf Seite 24—27).

Показчик латинських назв.

- Alces alces*, 22.
Artiodactyla, 20.
Arvicola amphibius, 3, 19, 27.
Canidae, 11.
Canis lupus, 11.
Carnivora, 7.
Cervidae, 21.
Cervus elaphus, 21.
Chiroptera, 4.
Citellus citellus, 3, 16, 28.
 guttatus, 17.
Cricetulus phaeus (s. *arenarius*), 18.
Cricetus cricetus, 18.
Crocidula russula, 6.
Diomys nitedula, 17.
Eliomys quercinus, 3, 17.
Epimys norvegicus, 17, 18.
 rattus, 18.
Eptesicus serotinus, 4.
Erinaceidae, 5.
Erinaceus europeus, 3, 5.
 " *europeus rumanicus*, 2, 3, 5.
 " " *rumanicus var*
 Kievensis, 5.
Evotomys glareolus, 3, 18.
Felidae, 14.
Felis silvestris, 14.
Gliridae, 17.
Glis glis, 17.
Gulo gulo, 10, 27.
Insectivora, 5.
Leporidae, 20.
Lepus europeus, 20.
 " *timidus*, 20, 27.
Lutra lutra, 10.
Lutreola lutreola, 8.
Martes foina, 8.
 " *martes*, 3, 8, 27.
Meles meles, 7, 27.
Microtus arvalis, 6, 18, 19.
Muridae, 17.
Mus agrarius, 6, 18.
 " *minutus*, 18.
 " *musculus*, 18.
 " " *hortulanus*, 18.
 " *silvaticus*, 18.
 " *princeps*, 18.
Muscardinus avellanarius, 17.
Mustela erminea, 3, 10.
 " *nivalis*, 9.
Mustelidae, 7.
Neomys fodiens, 6.
Nyctalus noctula, 4.
Pipistrellus natusiusi, 4.
 " *pipistrellus*, 4.
Plecotus auritus, 4.
Putorius eversmanni, 3, 9.
 " *putorius*, 7, 8, 9.
Rhinolophidae, 4.
Rhinolophus hipposiderus, 4.
Rodentia, 15.
Sciuridae, 15.
Sciurus vulgaris, 15.
 " " *fuscoater*, 15.
Sorex araneus, 3, 6.
Soricidae, 5.
Spalacidae, 19.
Spalax hungaricus, 20.
 " *microphthalmicus*, 19.
 " *polonicus*, 20.
Suidae, 20.
Sus affilla, 20.
Talpa europea, 3, 6.
 " " *Brauneri*, 3, 6.
Talpidae, 6, 5.
Vespertilio murinus, 4.
Vespertilionidae, 4.
Vulpes vulpes, 12.
 " " *crucigera*, 12.

ДЕ ЩО Є:

	Стор.
Розділ I.—Загальні зауваження до фауни ссавців	3.
Розділ II.—Систематичний огляд фауни ссавців	4.
Ряд: Летючі миші або кажани	4.
Родина: Підковикуваті	4.
Родина: Кажануваті	4.
Ряд: Комахоїди	5.
Родина: Їжакуваті	5.
Родина: Мідицюваті	5.
Родина: Кротуваті	6.
Ряд: Хижаки	7.
Родина: Кунуваті	7.
Родина: Собакуваті	11.
Родина: Котуваті	14.
Ряд: Гризуни	15.
Родина: Вивіркуваті	15.
Родина: Вовчкуваті	16.
Родина: Мишуваті	17.
Родина: Зайцюваті	20.
Ряд: Паристовопиті	20.
Родина: Свиноваті	20.
Родина: Оленюваті	21.
Розділ III.—Розподіл ссавців за станціями та зоо-географічними зонами	23.
Resumé. Die Säugetiere Podoliens	29.
Показчик латинських назв	30.
Де що є	31

:: ВИДАННЯ КАБІНЕТА ВИУЧУВАННЯ ПОДІЛЛЯ ::

ВІННИЦЬКОЇ ФІЛІЇ ВСЕНАРОДНЬОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ при ВУАН.

Щоб дати всебічний опис Поділля, Кабінет виучування Поділля видає цикл розвідок, кожна з яких є переважно монографічним розробленням або подає останні досягнення відповідної науки. Усього вийде 1924/26 р. 16—18 випусків, що складатимуть немов стислу „Енциклопедію Поділля-знавства“, а саме:

1. Проф. Л. Данилов. „Клімат Поділля“ (наклад розійшовся).
2. Оп. Савостіанов. „Дика рослинність Поділля“ (наклад розійшовся).
3. Арк. Зекцер. „1905. рік на Поділлі“ (є ще незначна кількість у продажу).
4. Проф. В. Храневич. „Ссавці Поділля“. З ілюстраціями (у продажу).
У найближчому часі вийдуть із друку:
5. Проф. В. Храневич. „Птахи Поділля“. З ілюстраціями.
6. Його-ж. „Минуле фавни Поділля“.
7. Його-ж. „Нарис фавни Поділля“. З ілюстраціями та додатком фавністичної карти.

У найближчому часі підуть до друку:

8. Матеріали до фавни Поділля.
 - 9-10. Проф. Є. Сіцинський. „Нариси з історії Поділля“ Ч. Ч. 1-ша й 2-га.
З ілюстраціями та історично-археологічною картою Поділля.
- Окрім цього одним із випусків вийде:
1. Шипович. „Вінницькі Мури“ Історичний нарис.

Губвиконком Поділля постановою від 17. березня 1925 р. рекомендував всім державним, громадським та кооперативним установам передплатити відповідну кількість примірників „Енциклопедії Поділлязнавства“ яко необхідну для вивчення продукційних сил Поділля, Губкомісія по українзації радпарату при Президії ГВК визнала це видання необхідним для поглибленої українзації, а Губінспектура Наросвіти Поділля обіжником Ч. 7948—підручником краєзнавства для школи.

Кожен випуск виходитиме в 4--6 тижнів і коштуватиме 1 карб. пересічно.

Завданням Кабінета виучування Поділля є в першу чергу опублікування дослідного матеріалу й тому: продажну ціну на видання встановлено лише відповідно до собівартості, а також випускається обмежена кількість примірників. Тому зацікавленим установам і особам належить забезпечити собі певну кількість примірників завчасною передплатою, надіславши не менш як 50% вартості замовлення на біж. рахунок Філії Ч. 443 до Українбанку (у Вінниці).

Кабінет виучування Поділля Він. Філії Всенародньої Бібліотеки України при ВУАН просить наукові й науково-краєзнавчі установи та редакції часописів надсилати свої теперішні й давніші видання та органи в обмін на видання Філії.